

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
КАБАРДИНО-БАЛКАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ им. Х.М. БЕРБЕКОВА**

**НАЗВАНИЯ НЕБЕСНЫХ ТЕЛ
В АДЫГСКИХ ЯЗЫКАХ**

НАЛЬЧИК 2003

УДК 524=35
ББК 22.65 в81.60
Т 12

Рецензент:
кандидат филологических наук,
старший научный сотрудник
Института гуманитарных исследований
Правительства КБР и КБНЦ РАН
Р.Х. Дзуганова

Таов Х.Т., Канкулова Л.Р.
Названия небесных тел в адыгских языках. – Нальчик: Каб.-Балк. ун-т,
2003. – 21 с.

Рекомендовано РИСом университета.

УДК 524=35
ББК 22.65 в81.60

© Кабардино-Балкарский государственный
университет им. Х.М. Бербекова, 2003

Хэзыгэгъуазэ

Тхыдэр лъэпкъым и гъуджэщ. Сыт хуэдэ лъэбакъуэ лъэпкъым имычами кыхошъыж тхылэм. Дауи, зи зэхэшыкI, гупсысэхэр зэфIэмыва пасэрей цыхухэр гугъу ехьырт, ауэ абыхэм егъэджакIуэу яIэт кэзыухуренхъ дунейр. Кэзхутэныгъэ Iэмалыр ирагъэфIакIуэрэ абыхэм я зэхэшыкI, гупсысэм зрагъэужьырт. Уеблэмэ, апхуэдэ зэхуэзкIыныгъэхэр кышыхъуа зэманыр хуэбгъакIуэ хъунуш цыхухэм вагъуэхэм хашIыкIуэ, къагъэсэбэну шыщIадзам.

МазэщIэ къэунэхуам и шытыкIэмкIэ, и кIапэхэр кызырыгъэтIеамкIэ ягъэбеджылыфт мазэ кыихам дунейр зэрышытынуур.

Дыгъэр кызырэщIэкI – зрыкхуэхэмкIэ къашIэрт уэфIынуми, уэлбанэ хъунуми.

ВагъуэхэмкIэ гъуэгур ягъэбеджылырт, дунейм кышыхъуну зэхуэзкIыныгъэхэри кърашIэрт. ВагъуэхэмкIэ илъэсым и лъэхъэнэ нэхъыщхъэхэр ягъэбеджылынт, лъэхъэниплъыуи яугуэшырт: шымахуэ, гъатхэ, гъэмахуэ, бжыхъэ.

Адыгэхэм къалыгъэрт цыхуу дунейм тетым я зэрызыххэ вагъуэ уафэгум ису. Абы кыхэкIыу вагъуэ ижар цыху лIэныгъэм ирапхт.

Вагъуэбэр кыкхуэкIрэ кхухъэжу ялыгътэу шытамэ, Вагъуэижыр кэзымыгъэзэжыну кIуэду ялыгъэрт.

ИшхъэкIэ кышпыгъэлыгъуа псори щIэныгъэ зыхуэхъуа пасэрей цыхухэм я зэхэшыкI, гупсысэм хэхуэрт, гъащIэ зыхэпсэукIым нэхъыбэ хашIыкIуэ хъурт. Ауэ ди жагъуэ зэрыхъунщи, апхуэдэ щIэныгъэу лъэпкъым кыхэунар машIэщ, икIи ди пасэрейм къашIэна хабзэм, гупсысэкIэм, псэукIэм фIыуэ хэлъар ди щIэблэм ящIэн хуейщ, лъэзкъыр лъэпкъыу кэзгъуэгурыкIуэн, ефIэкIуэн шхъэкIэ.

Лэжыгъэм и къалэн нэхъыщхъэщ Iуэрыуатэм нэхъ куууэ шыгъуазэ зыхуэзышыну дэтхэнэ зы цыхуми нэсу джа, зэпкърыха вагъуэхэм я тхыдэр и пашхэ илгъхъэну. Адыгэ Iуэрыуатэм нэмышIкIи, алыдж (грек), мысыр (египет) Iуэрыуатэхэми вагъуэхэми ехъэлIа кхыбархэр шызырызэтэхуэр, уеблэмэ фIэшыгъэцIэхэм я къэпсэлыкIэхэр абхъаз-адыгэбзэхэм нэмышI, нэхъ дагъыстэн бзэ гупым шызырэзэхъыр лэжыгъэм кышыгъэлыгъуаш.

Мы сборникым шызэхуэхъэсащ фIэшыгъэцIэхэм ехъэлIа псалъэжхэр, псалъэ шэрыуэхэр, нэцэнэхэр.

Мы лэжыгъэм кышыщIэта Iуэхугъуэхэр шхъэпэ яхуэхъунуш бзэр зыдж дэтхэнэ студентми, щIэныгъэлIми. Лексикэр ефIэкIуэн, зиужьын пашIэ студент нэхъыжхэм ирагъэдж спецкурсхэм хэбгъэхъуэ уакъыхуеджэ хъунуш.

Янэ лэжыгыгэ

Дыгэ

Адыгэхэм Ізагагэ, Іэмал, гурыхуагэ, гулыгэ ин ялэу шыташ. Ар хыболбагуэ нэщэнэхэм, псалэжэхэм, кьуажэхэхэм, псалэ шэрыуэхэм. Абы зы лэужыым адрейм ейр хильхэжурэ шэныгыгэу зэфэуаш, зиужаш, зиузэшаш. А пасэрейм егэджакгуэу илар тхилькыым, атлэ гьашлэрат, дуней кэззыухьуренхьрат, зыщыпэсурат. Пасэрейм уэгум иралбагуэут дэтхэнэ вагуэр нэхь кыыхэши, шэ зэрызыххэ абыхэм иратырт. Вагуэхэм ящышу кьалэн нэхьышхэ дьлэ зилэр Дыгэраш.

Дыгэр уафэгум ис пкыгыуэ нэхь ин дьдэхэм яшышш. Шчымырэ Дыгэмрэ я зэхуакум километр мелуан 150 дэлэш. Дыгэр кьапштэмэ, зэпэхьурейуэ газ кьэгэпльауэ зэхэтш. Дыгэм и кьуэциым мелуан 15 градусу илыгыш.

Льэлкэ зэхуэмышэхэм я Іуэрылуатэхэм Дыгэм теухуауэ хыбар куэд хэтш. Иж-ижыж льандэрэ мысырхэм (египетхэм) я гьашлэр кыгуэхьшлэ имылу епхат Нил псышхуэм. Абыхэм я гугьэт псышхуэр шчы шхьэфэм нэмышша шчы шлагьми шежэхьу. Икни абыхэм жалэрт махуэм Дыгэм шчы шхьэфэм шежэх Нилым кышаклухьыгу, жэщым шчы шлагьым шежэхым шерсу.

Мысыр шыхухэм Дыгэр гьашлэ кьозыту жалэрт. Нэхь Іумплаглэ яштын шхьэклэ, Дыгэм унэ хэха хуаухуауэ, абы тхэ шельэлурт. Дыгэм и тхэ нэхьышхьэу ялэр Ра-т¹. Шчы шлагьым кышчызыкьухь Ра кьежэт лейм и тхэу ябж блогьушхуэр, икни ахэм зэзэуэн шладзэрти Ра теклуэрт, цыыхухэми гүфлэгуэ, насып кьахуихьыжырт.

Мысырхэм епхьу алыджхэми (грекхэми) Дыгэр тхэуэ ялэ, Гелиосклэ² еджэу. Гелиосым дышэ пьлэ шыгыгу дышэ тешанклэ зэшлэщыуэм тесу кыкьлэхьыгу уафэгум иту кьалыгэрт.

Урысхэр дыгэм зэреджэу цытар Ярило-ш³ (Яр). Дыгэм и шыхьклэ гүфлэгуэ зэхыхлэ, джэгухэр яшырт.

Дыгэм ехьэллауэ епльыклэ зэмылэужыгыгэуэхэр шылэщ. Псалэм папшлэклэ, Л.Фейербах мыпхуэдэу жиладш: «...солнце является лишь тем предметом настоящего культа, где оно почитается не ради своего блеска, своего сияния, но где оно почитается как высший принцип земледелия, как мера времени, как очевидная, беспорная основа человеческой жизни»⁴.

Дыгэм адыгэхэм пшлэ хуашлу зэрышытар пшчыуэ кьельыгэ Л.И. Лавров: «Сообщение подлодокника И.Кирова от 1796 г. будто «адыгейцы обожают солнце, луну и звезды являются вымыслом»⁵.

¹ Левитан Е.П. Твоя вселенная. – М., 1995. – С.17.

² Ар дьдэм. Нап. 7.

³ Левитан Е.П. Твоя вселенная. – М., 1995. – С.8.

⁴ Фейербах Л. Избранные философские произведения. – М., 1955. Т.2. – С. 542.

⁵ Лавров Л.И. Донсламские верования адыгейцев и кабардинцев.

Дыггэм пшцэ илам шыхьэт тохуэ дн бзэм кыхьэна гьэфлэныгьэ эпитетхэр: «А, си дыггэз нэху, а, си нэху», унагьуэм кыхьа нысащлэм гьэфлэныщлэу «Дыггэ», «Дыггэшыр», «Дыггэшыгьэ», «Нэхудыггэ», «Дыггэнур» - жыхуиэм хуэдэ шэхэр флэшу зэрышытар, апхуэдэр иджыри кызырдыддекуэжыр. Уеблэмэ, лыхьужьхэми «дыггэ», «нэху» шэхэр ялэу тхыггэхэм шыдолъагьу:

Сосрыкьуэу, си кьан,

Сосрыкьуэу, си нэху.

Зи мылуэху дышафэ,

Афэр зи джанэ куэщл,

Дыггэр зи пылэ шыгу⁶.

Мыпхуэдэ псалъэхэр Сэтэней жиэу Сосрыкьуэ и хьыбарым кышчыхошыж.

Пасэрей адыггэхэм Дыггэм ирапхыу шытащ мафлэ кызырагьуэтар. Икн ар мыпхуэдэ хьыбарым кыхошыж: «Дунейм япэ кьытехьа шыхухэр куэдрэ гугьу ехьаш, мафлэ ямылэу. Ахэр куэдрэ лыхьуаш мафлэ кьагьуэтыну. Дыггэр тхэ ящри, абы лъэгужьэмышхьэу шым напэклэ еуэмэ, ба хуашыжурэ ельлэуу хуежыаш – зы дэл шыхьу нэхь мыхьуми кызыклэриггэхуну. Езы Дыггэ – тхэми гугьу ехь шыхухэм гупыкн кьахуншлурэ лэджэрэ кьахуридыхащ дэл лэрылэ. Ауэ сыт шыгьуи хуэдэу Иблис зэран кьахуэхурэ зэблиггэурт.

Ар зэрыхьур мыпхуэдэут: Тхэм дэпыр кьидзыну зэрышишлэу, Иблисым шыху дэшымылэ зэугьуэкн гуэрым зыкышцигьэлагьуэурт. Тхэр абы кыкнэлэпыуэрт илыг дэпымыкнэ. Тхэм кьарукнэ идза дэпыр зыпхыкнэ жылэхэр зэщилыпшлэрт уафэхьуэпскыу. Пшэм уэшхьу зэхуикьэсахэр, тенджызыпскхэр кыггэкуэалэрт, шыблэшэу здыпхыкным Тхэ дэпыр. Мис араш шыблэмрэ уафэгьуагьуэмрэ Иблис и лэцэщ шыжалэр. Дапхуэдэурэ хьуми, мафлэр, тхэ-мафлэм кыхьэклауэ жалэрт адыгэ языныкьуэхэм мыпхуэдэу: Шыблэр мафлэу льялэмэ — я нэхь жэщ кыфлэри нэр шисыкныу кьеггэнэху. Мис араш Шыблэр уаш шыжалэри.

Атлэ Шыблэр уэуэ кьилгэла мафлэр мэкьушлэщ, пшашэ гьурхэм хидзэу кьэнауэ Тхэ-мафлэм и шыльхуш нобэ дызэрыпсэу мафлэр, пэжу жыплэмэ, дн мафлэр Тхэ-Дыггэм и ихьурылхьуу араш адыггэхэм зэрабжыр. Ари Хьызыр бегьымбарым, мафлэншэу шыхухэр уасем зэтриукнэу кьынцишлэм, гузавэу кьакнэури кьахунгьуэтауэ. Адыггэхэм, адрей языныкьуэхэм мафлэр жыхьэнмэм кыкнэуэ арц зэраллэр. Ари мыпхуэдэуш зэрыхьуар: Тхэ-Дыггэм мелылыч игьакнэури жыхьэнмэм зы маскнэ шыкнэу кыхьриггэхри, ар дунейм кьыдрихьеяш. Ар луашхьэм и шыгу тралгьхьэри мелылычхэр кнэури шыхухэм жралаш: «Мафлэр кыфхуэтхьауэ луашхьэмахуэ тельши, фыкнун кьэвггэсэбп», – жалэри.

Шыхухэр гуфлэу зэрыхьа шхьэкнэ, маскнэ хьуаскнэ шылэжтэжкыым. Мывэ кьуршыр пхысыкнэри жыхьэнмэм кнэужат хьуаскнэр. Абы льяндэрэ

⁶ Наргхэр. – Налшык, 1995 – нап. 98.

гуащхэмакуэ и шхьэр дык'уак'уэу к'энаш. Сытми, маф'эншэу кызырынам иригузавэу здызэхэтхэм зы л'ыр Тэбэри штауч кланэ кыишташ, зы жыг гуэрым штамылэ кытричри зэтриубаш, ет'уанэу штауч кланэ кыишгэри ар шгэ папш'эу еуэш-еуэри штамылэм маф'э хидзаш.

«Фэ фхурик'ун к'урш мывэм кыхинэри езыр жых'энэм к'уэжаш. Армырамэ, дунейр нынут», – к'ажриэри, л'ыр гук'уэтыжаш.

Иужым ар Жэбрэил меляычырауэ кыш'лэк'ыжаш⁷.

Дыг'эмрэ Мазэмрэ зэдэл'хузэшыпх'уу к'альытэрт пасэрей адыгэхэм.

«Езы Мазэм нур имы'эу жалэ. Дыг'эм абы нур тридзээрэ ш'ылтэр иг'эунэхуу шыташ. Мазэр мэлыауэри Дыг'эм нур кы'лех. Зэдэл'хузэшыпх'уш а т'ур. Дыг'эр дэл'хуш. Мазэр абы и шыпх'уш».

Бальк'эр нарт эпосым Дыг'эмрэ Мазэмрэ зэл'зэфызу, Сэтэней абыхэм япх'уу к'альытэрт.

Адыгейхэм мыпхуэдэ хыбар ялэц: «Дыг'эмрэ Мазэмрэ зэк'уэшит'ш. Дыг'эр нэхыжыш. Зэхуэгумащ'эхэши, зерих'эламе, Тэпл'э зэхуаш'. Языр зым и к'уаг' мэх'у. Араш «иубыдаш» жыхуа'эр. Псал'эм папш'лэк'э, Дыг'эм и к'уаг'ым мазэр к'уунубыдэмэ, Дыг'эм йол'элур: «Алыхым и л'элур хэл'у дынол'элу, мазэр к'эбут'ыпшыжыну», – жалэри. Мазэм и к'уаг'ым Дыг'эр к'уунубыдэмэ, мазэм йол'элу Дыг'эр к'иут'ышшыжыну».

Дыг'эр г'аш'лэм и к'еж'апш'эу зэрышытым и шык'этш иджыри к'эс адыгэхэм к'адэг'уэгурык'уэу к'ек'уэк'л' псал'эжыхэр. Пэжу убыхуауэ абыхэм кыишыг'эл'эг'уаш Дыг'эм и мых'энэр:

Дыг'эр ш'вэм шил'гафэк'лэ унк'ыфырк'ым.

Дыг'э нэпс нэх'рэ анэ б'гафэ.

Дыг'э нурыр кыишх'эщех. (Дахэм хужалэ).

Дыг'эр ф'ыми топсэ, б'аджэми топсэ.

Дыг'эр к'епс шх'эк'лэ, лыпсыр кыпож.

Дыг'э/Тыг'э – Солнце.

Шаг'ыр I. зэреплымк'лэ, убыхыбзэм и л'энк'эг'уш: д(ы)г'э, идг'э «солнце». Адыгэ – убых основэр еб'гапш'э х'уунуш.

груз. *dye*

мегр. *dyu*

чан. *dua*

сван. *la – deu* (день)

Нах', дагыстэн бзэ гупым дыг'э-мрэ, махуэ-мрэ зэрыжалэр зэшхыц:

лезг. *рагь*

пах. *вырыгь*

арч. *бархь*

авар. *бакь*

лак. *баргь*

удин. *быгь*

цез. *безхь*

⁷ Щортанов А.Т. Адыгская мифология. – Нальчик, 1982. – С. 28-29.

хварш. быхь
дарш. бирхи
табас. ригъ
шэш. инг. малх
бацб. матх (солнце)
лезг. йогъ, йоугъ
агул. иагъ
табас. рут, цах, йингъ
шэш., инг., бацб – де (день)

Рогавэ кызырлыпытэмкӀэ, дыгъэ/тыгъэ псалъэр ды / ты + гъэ зэхэтш: ды/ты - бзэм хэжӀудыхыжа класснэ показателш, - гъэ-р лъабжьэ элементш. Лъабжьэ элемент гъэ-м «год», «лето» мыхъэнэр илӀш, икӀи мыр епх хъунуш абазэбзэм гӀа, абхъазыбзэм яапын<гӀапын «весна» псалъэм.

Абы нэмышкӀэ, Рогава мы псалъэр ирегх пасэрей грузиныбзэм хэт б-уи-а -I «весна» мыхъэнэ илӀэу.

Чикобавэ и лэжыгъэхэм кыхошыж буази..

Гъ-р макъ зэнэху зэрзэхуэхур кыгъэсэбэурэ Диомезиль зрегъапшэ адыгъ-убых дыгъэ/идгъэ «солнце» абхъаз а-мра «солнце» псалъэхэр. Диомезиль и япэ Тромбетти апхуэдэ зэгъапшэныгъэр кыгъэсэбэпш.

Ломтатидзе кызырлыпытэмкӀэ, абхъазыбзэ а-мра «солнце» хэт макъ джӀуанэ –м- грамматикэ класс кыгъэлыгагуэу шытауэ желӀ икӀи мыпхуэдэ псалъэхэр къехъ: а-ми «огонь», а-миш «день», а-мишу «медведь».

Япэ лэжыгъэр кызыраншытэж уншӀэхэр

1. Дыгъэм теухуа гурыуэныгъэр.
2. Лъэпкъ зэхуэмдэхэм я Гуэрыуатэм Дыгъэм теухуауэ кыхэщыж хыбархэр.
3. Дыгъэм ехъэлӀауэ уншӀэ зэхуэмдэ шылӀэхэр.
4. Дыгъэ псалъэм и этимологнер.

Литературэр

1. Левитан Е.П. Твоя Вселенная. – М., 1995. – С. 7-8.
2. КъардэнгъушӀ З., ГъукӀэмыхуэ А. Адыгъ псалъэжыхэр. – Налшык, 1975; нап. 2.
3. Кун Н.А. Легенды и мифы Древней Греции. – Минск, 1989. – С.28.
4. Шагиров А.К. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков. – М., 1977. – С. 153.
5. Шортанов А.Т. Адыгская мифология. – Нальчик, 1982. – С. 28-29.
6. Рогава Г.В. К этимологии адыгейского слова thа «бог». – ИКЯ. Т. II, 1948.
7. Чикобава А.С. К этимологии терминов Икя. – Т.V. 1953 – С.71.
8. Ломтатидзе К.В. К вопросу об окаменелых экспонентах грамматических классов в именных основах абхазского языка/ Сообщение АН Груз. ССР, т. XXVI № 1. – Тбилиси, 1961. – С. 118.

ЕтҮанэ лэжыгыгэ

Мазэ

Мазэр нэхэ шыкыуш Дыггэм нэхэрэ. Шымырэ Мазэмрэ я зэхуакум мин 384 километру дэлыц. Дыггэр газ гьэплгьауэ зэхэтгэ, Мазэр мывэ хьурей шылэм ещкыш. Езы Мазэр кьаблэркыым, ауэ нэху зышдыр Дыггэраш, икнн дыггэр зытепэз лэаныкьуэр кьоунэхури ар шыхухэм яльагьу.

Дыггэм кьыкIэрымыхуу, пшцIэ хэкарэ шдыкышхуэрэ адыггэхэм хуашцIу шыташ Мазэм. Абы шыкьэт тохьуэ адыггэхэр тхьэ зэрельэлуу шытар: «Тхьэуэ мор зи Дыггэ, Тхьэуэ мор зи Мазэ».

Из хьуа Мазэм ушеплкIэ фыцIагьэ гуэрхэр иболгьагьуэр. Ар адыггэхэм ираггэшхь мэлыхьуэ зыпэрыт мэл хьушэм. Икнн абы кьежапIэ хуэхьуаш мыпхуэдэ хьыбар-шыпэс:

«Зы беижь гуэрым мэл куэд иIэт. Ахэм яшыш зы хьушэ иIыгьт зы шIалэ шыкыу гуэрым. Андрей мэлыхьуэ нэхьыжхэм ар хьэлупс яшIауэ ягьэпсэуртэкыым. Унафэ яшIащ шIалэ шыкыур якукыну. Иужьым машэм ирадзэу мэжэшIалэу гьэламэ нэхьыфIу кьальыташ. Машэшхуэ кьатIри ирадзаш. ЖэщкIэ Мазэр кьызэрышIэкIыу и нэр кьытрымыгьэкIыу ельэлуу ишт шIалэ шыкыур, машэм кьришыжыну.

Апхуэдээрэ махуэ зыкьом дэклауэ, шIалэ шыкыумнн и кьарур шIэкIыу хуежьауэ беижьым пшцIлэхэр зэпшIыкышкыну кьыдэклаш. Мэлыхьуэхэм шIалэ шыкыур шахимыльагьуэм шIэупшIаш:

- Дэнэ шыIэ мэлыхьуэ шIалэ шыкыур?

Зыри шыжамыIэм унафэ яхуишIащ кьагьуэтыну, езыри шIалэ шыкыумнн и лыхьуакьуэ ежьаш. И шIэмкIэ еджэу лыхьуэу шIидзэри куэд кьызэхикIухьаш. ШIалэ шыкыумнн зэхихри ерагькIэ машэм кьыгуоуклаш. Пшыжкыым шIалэ шыкыур машэм кьришыжаш, абы лей езыхахэми тезыр ятрильхьаш. Жэщ хьууэ мазэр уафэгум кьышIтысхьам пшыгьуэ шIалэ шыкыур кьышIэкат Мазэм пшцIэ хуишкыну, ажалым кьызэрыригьэлам пашцIэ.

Мазэм шыдэплгьейм фIэггэшIэгьуээн шыкьуаш – езым и сурэтыр, мэл хьушэри и гьусэу Мазэм и напэм кьытешт. Апхуэдэу зи лэжыгыгэм пэз хьэлэлкIэ бгьэдэта шIалэ шыкыумнн и сурэтыр Мазэм кьытенаш».

Адыггэхэм Мазэм пшцIэ хуашцIу, абы куэдкIэ шыгугьыу зэрышытар кьелуатэр номи МазэшIэр кьышкыунэхукIэ ар зыльэгьуа адыггэ нэхэ тIорысэхэр Тхьэ ельэлуурэ лэбакьуиш зэрачым. МазэшIэр кьышкыунэхуам деж пасэрей адыггэхэм кьраггэблаггэрт:

Къеблагъэ, къеблагъэ ди мазэ лъапIэ
ГуфIэгъуэри, гузэвэгъуэри къыдэзыт.
Мывэм гузэвэгъуэхэр тешашэу
Псым хэщэщэжыу
ГуфIэгъуэр къыдэптыну.

Тхьэуэ ябж Мазэм мыпхуэдэу зыхуагъазэрт:

Ялэхь Мазэ,
Мазэ дыгъэлыагъу,
Жэнэт лыагъуэ дригъажэ,
Иблисрэ Сэрорэ зэпIэщIэу,
Ди кхъакIэр нэхуу,
Ди машэр хужьу
Алыхьталэм и пащхьэ дигъэхьэж.

Алыхьталэр зи фIэщ хьу дэтхэнэ зы шыхуми и фIэщ хьууэ шытащ Мазэ лъапIэм шыхум и гъащIэр ихьумэу. Псалъэм папшIэ, къурIэным къыхошыж мыпхуэдэ зы къыбар: «Мухьэмэд бегъымбарым и къыхуеджэныгъэхэр зи фIэщ мыхьу и къуэшым шууищэ зэригъэпшри къыхуигъэкIуат ар иригъэукIыну. Шууищэ къыхуэкIуам Мухьэмэдыр къаувыхьауэ злэшытым абыхэм ящIэ зы еупшIаш: «Сыт узыхуитыр?» жиIэри.

ЗаншIэу къыздиIадр ямышIэу мэкъамэ дахэ къэIуу хуежыащ икIи уафэмкIэ, зыгуэрэм и макъ къыIуащ, икIи абы къажриIаш Мухьэмэд бегъымбарыр Уафэми, ЩIыльэми, Дыгъэми, Мазэми, вагъуэхэми зэрхуитыр. Абы и шыхьэгъу Мазэр къехри шууищэм я кум ит Мухьэмэд бегъымбарым и зы IэгъуапэмкIэ ихьэри адреймкIэ къыкIыжри уафэм дэкIуеижащ. Ар зылыгъуа шухэми Мухьэмэдым ихьэщэ хуащри IуагъэкIыжащ».

МазэщIэ къэунэхуам мыпхуэдэ хьуэхьукIэ зыхуагъазэу шытащ:

МазэщIэ къытхуэунэхуар
Мазэ угъурлы тхуэщI,
Мазэ узыншэ тхуэщI,
Мазэ уэфI тхуэщI,
Фыгъуэ къытхудэгъакIуэ,
Дыдэгъэузыншэ!
Зауэ-банэ шымыIэу,
Дунейр мамыру шыбгъэтыну
Дынохьуэхьу,
ДынольэIу!

Ди пасэррей адыгэхэм Мазэр къыхэшыжу псалъэжь зыбжанэ къахуэнаш:

Фатгий и маззу кьухъжаш.
Мазэщэр куэдрэ блэркъым.
Мазэр и нэклуш.
Мазэрэ пэт фыгъуэгъу иэш.
Мазэрэ пэт дыркъуэ иэш.
Гээм мазэхэ илкъым.

Хуэмышум зимыгъазурэ мазэр кьухъжэж.

Ди адыгэ Гуэрыуатэми кьыхошыж Мазэр, егъэпщэныгъэ мыхъэнэ хэлъу:
«Дахэнагъуэу нагъуэ дахэ,
Хэдэ зыщым ар кьыхехыр,
Ар жэш кыфхэм я мээгъуэш,
Пшагъуэ махуэм и дыгъепеш...»

Мазэщэ кьэунэхуам и шытыкхэмкэ, и клапэхэр кьызэрытхэмкэ ягъэбелджылыфт мазэ кьихъам дунейр зэрыщытынур.

Мазэщэ кьэунэхуам и хъуреягкэ пшэклухъ ялгъэгуамэ пасэррей адыгэхэм кьуажэщыр лэну ялытэрт. Адыгей археолог Аули П.У. зэрытхымкэ, Мазэщэр кьышыунэхукэ адыгэхэм нэхьыбэу ялэну зыхуей хьэпшыпхэр кьыщахти, Мазэм ирагъэлыагъут апхуэдэхэр кьаритыну елгъэуурэ. Куэдрэ ирагъэлыагъут нэхъ жэмьфыр, шыфыр, ахэр нэхьыбэу ялэн пашцэ.

Пшашэхэм мазэм и изыгъуэм елгъурэ «кьэхъунур» кьащэрт. Абы щхъэкэ, ахэм кьащтэрт дыщэ Иэлын, «щымыщ хэмылгу» жыхуалэм хуэдэ. Пшашцэм Иэлыныр кьэдабэкэ илгъэщти, Иэлынымкэ мазэм елгъырт: «Ялыхъ си насып зыхэлъыр сыгъэлыагъу,» – жицэурэ. А тхьэлгэур пшашцэм жицэн хуейт и насып зыхэлъыр мазэм кьихъэху.

Мазэ – луна, месяц.

Шагъырым кьызэрильытэмкэ, абхъаз-адыгэбзэхэм и лгъэпкъэгъуш:

абхъ. *a* – *мза*

абаз. *мз*

убых. *мдз* «луна», «месяц».

Чарая зэрыжицэмкэ, абхъаз *a-мза* -р адыгэ *мазэ* -м ещхыц:

груз. *мге* «луна»

мегр. *bza*

груз. *миг* «солнце»

Трубеской абхъаз-адыгэ *a-мза* / *мазэ-р* хуегъадэ:

авар. *моццц*

анд. *борццц*

лак., баз., арч. *бацц*

дарг., бацб., лезг. *вардз*

таб. *вадз*

агул., рут., цах. *ваз*

шэш. *бутт* «луна».

Мы шапхэхэм пэджэжу жыпиз хьунуц Климовым и ептыкэр. Абы кызыриллытэмкиз, картвел, дагыстэн, нахь бзэхэм кышыклуэ псалъэхэр абхъаз-адыгэ псалъэ *амза / мазэ* -м и лъэпкъэгъуу щыткъым, сыт шхъэкиз жыпизмэ псалъэр кызыгъэхуу префикс *-м*- хэту зыщыпийи щыхэтлыгъуэркъым.

Дюмезиль кызыриллытэмкиз, абхъаз-адыгэ *а-мза / мазэ* -р ираныбзэм кыхъкIа псалъэщ. Чарая мы псалъэхэр картвел бзэ гупым зэрыригъэщхьыр Дюмезиль шыуагъэу кьельытэ.

Куйперс *мазэ* -р глагол основэ *зэ* –м «поворачиваться» («зыгъзэн») кытекIауэ кьельытэ.

ЕтIуанэ лэжыгъэр кызырапщытэж ушцIэхэр:

1. Мазэм теухуа гурыуэгъуэр.
2. Адыгэхэм я гъащIэм мазэм мыхъэнэ шилар, абы пцIэ иIар кызыгъэлыгъуэ Iуэхугъуэхэр.
3. Мазэм фыцIагъэ ипIагъуэр кызыыхэкIар.
4. Мазэм ехъэлIа нэцэнэхэр, псалъэжхэр.
5. Мазэ псалъэм и этимологиер.

Литературэр:

1. Шортанов А.Т. Адыгская мифология. – Нальчик, 1982. – С. 34-35.
2. Шагиров А.К. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков. – М., 1977. – С. 258-259.
3. КъардэнгъушI З., ГьукIэмыхъу А. Адыгэ псалъэжхэр. – Налшык, 1975. нап. 19.
4. Нартхэр. – Налшык, 1995. нап. 535
5. Чарая П. Об отношении абхазского языка к яфетическим. Материалы по яфетическому языкознанию. IV т. – СПб., 1912. – С.29.
6. Климов Г.А. Абхазско-адыгские этимологии. – «Этимология, 1965». – М., 1967. – С. 19-21.

Ешанэ лэжыгыэ

Вагъуээшибл

Дыгэмрэ Мазэмрэ нэхь мыхьэнэшхуэ зилэ уафэгум искьым, ауэ абыхэм къашхэшыкыу вагъуэхэми мыхьэнэ маңцэ ялэкьым. Ахэм яшыцу ялэ ибгьэщ хьунуш Вагъуээшиблыр (Большая Медведица).

Алыдж (грек) Гуэрыуатэм къызэрэхэшыжымкIэ, уафэгум мыщэ сурэтым ешхуэ ис Вагъуээшиблыр къызытеклар хьыджэбэ тхьэлухуд Каллистэш. А хьыджэбзыр фыуэ ильэгъуат тхьэшхуэ Зевс. Зевс и шхьэгъусэ Герэ ар къишцэри Каллистэ тхьэлухудыр мыщэ ишцаш, икIи ар мыщэ сурэтым иту мэзым здышцэтым езым и къуэ дьдэм нукыжыну хэтат. Ар зышцэгъуа Зевсым фыуэ ильэгъуар къригъэлыну мурад ишцаш, икIи уафэгум вагъуэ нэхь дахэ дьдэу иригъэтIысхьаш.

Пасэрей киргизхэм Вагъуээшиблыр ирагъэшхуэ шытац «Шыдыгъу абрэдж эшиблым». Пасэрей эстонецхэм Вагъуээшиблым шхьэкIэ «гу зышцэша Падэ» жагъу шыташ. Хывыр зышцэша гур злэкъуэм дыгъужьыр къытеуаш. Дыгъужьым тезыр тральхьэри гум шцашцаш. Гу зышцэшам и пэм иту гублашхьэдэсыр макуэ, икIи ахэм я кIуэкIэм успьэмэ къыбошцэ «Гу зышцэша Падэ» а вагъуэм шьыфIашар.

«Ишхьэрэ Вагъуэр, Вагъуээшиблыр, Шыхульагъуэр адыгэхэм сыт шыгъуи гъуазуэ ялш, жэщкIи хьарзынуэ здыхуейм иринэсыфт, вагъуэхэмкIэ гъуэгур, злэкъуэнур зыгъэбелджылыфхэм шцIэшхуэ хуашцI. вагъуэхэмкIэ дунейм къышыхьуну зэхуэкIыныгъэхэри хуэлэзуэ ягъэбелджылыфт зи ныбжьыр хэкуэта адыгэхэм», - итхыгъаш тхакIуэ-шцэныгъэлI Хьан-Джэрий.

Псалэм папшцэ, шакIуэхэмрэ зауэлIхэмрэ зыкIи мыгъуашцэу здаунэтIа шьыпIэр вагъуэ лыдхэмкIэ къагъуэтт. КIэрашэ Тембот и «Шу закъуэ» романым хэтц мыпхуэдэ псалгэхэр:

«Гъэмахуэ уафэм дэпIьейри, вагъуээшиблым зэрызэгъазэмкIэ гу лъитат жэш ныкъуэм зэршхьэдэхам».

Вагъуээшиблым загъазэмэ, нэху мэщ жагэрт.

Вагъуээшибл – Большая медведица.

Вагъуэ «звезда» + «братья» + и +

+ блы «семь»

Вагъуэ / жьуагъуэ «звезда»

Яковлевым къызэрилыгтэмкIэ, жьуагъуэ-м и япэ Iыхьэ «жьюэ» - «жар», «блеск» (егъапшэ адыгеибзэ жьюэку «угольный жар») къокIыр.

Вагъуэ / жьуагъэ пэгъунэш:

абхь. а-жуоуан

абаз. жугуанл

убых. «небо» зуэ

Убыхьбэрэ ирагъапшэ дагыстэн, картвел бзэ гупым хэтхэм:

Авар. зоб

Лезг. ицав

Таб. дзав

Лакск. сэав

Н. Карт са «небо».

Езы вагъуэ/жъуагъэ-м къарыкI мыхъэнэкIэ тохуз:

абхъ. аџаџа

абаз. аџачIуан

убых. цIуэ (я) кIь

анд. цIуIа

авар. цIуIва

ахвахск. цIуIвари

багв. цIуIвара

лакск. цIуку «звезда»

Адыгэбзэм цIу-жъу-м хуэкиуауэ хэтынкIэри хъунущ. Абы и щыхъэтцI къэбэрдеибзэм хэт псалъэ цIууын, адыгеибзэм жъууын «блестеть» хэт цIу/жъу морфемэхэр.

Блы – семья.

Шагырым къызэрильтэмкIэ, мы псалъэм и лъэпкъэгъущ абхъаз-абазэбзэм хэт бжъа-ба, убыхыбзэм хэт блы «семь».

Трубецкой зэрыжиIэмкIэ, лэжь макъхэр зэпэхъуу шытцI, икIи иужылуэкиэ нэхъ кыхъэнауэ къалытэр л-рацI, псалъэм папщIэ блэн «гореть», «светить» мыхъэнэр иIэу.

Абхъаз-адыгэбзэхэм б-р класснэ показателц. Ар къыхошыж Ломгатидзе и лэжыгъэхэм.

Ешанэ лэжыгъэр къызэрапщытэж упщIэхэр:

1. Лъэпкъ зэхуэмьдэхэм вагъуэзэшиблым ирата фIэшыгъэцIэхэр, ахэр къызыхаха хыбархэр.
2. Вагъуэзэшиблым мыхъэнэуэ иIэр.
3. Вагъуэзэшибл псалъэм и этимологнер.

Литературэр

1. Адыгэ Хэку / Вагъуэхэмрэ адыгэхэмрэ. № 1 – Налшык, 1992.
2. Кун Н.А. Легенды и мифы Древней Греции. – Минск, 1989. – С. 28.
3. КIэрашэ Т. «Шу закъуэ». – Нальчик, 1989. нап. 372.
4. КъардэнгъушI З., ГъукIэмыхъу А. Адыгэ псалъэжыхэр. – Налшык, 1965. нап. 118.
5. Шагинов А.К. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков. – М., 1977. – С.105.
6. Балкаров Б.Х. История некоторых согласных / УЗБНИИ. Т. XX. – Нальчик, 1964.

Еплланэ лэжыгыгэ

Вагъуэбэ

Алыджхэм Вагъуэбэр тхэхэм япыщлауэ квалыгэ. Тенджыкхэм я тхэ Поссейдон фылуэ ильэгъуат нэхь лыжыгуш дьдэ Нерей ипхыу Амфитритэ. Лыжыым ар кыщищэм къэгубжыащ, икйи и пхыур игъэпщкыуащ. Куэдрэ лыхыуащ Поссейдон Амфитритэ дахэм. Тхэ бзэжыейм (дельфин) тхыгухуащ дзэщыгэр кыжригъащ. Гуэхутхыэбзэ кыхуищам шхэккэ фышлэ хуищы Поссейдон тхэ бзэжыейр вагъуэхэм яхыгыыхащ.

Вагъуэбэм зэманыр къэщтэнымккэ, гэм и зэманхэр зэхэгъэккынымккэ мыхызышхуэ илэщ. Ишхыгэр Кавказым и уафэм Вагъуэбэр кытгысхэмэ (ар кышыгъур мартрац), гыатхэр кызырнхыар къащтэрт, икыжмэ, шымамуэм зыгуагъэхэзырт. Иджыри къэнауэ, адыгэхэм ильэсыр палыныллы ягуэшу шытащ – гыатхэ, гыэмамуэ, бжыкхэ, шымамуэ. Мыбы дэтхэ зыма мазэ шырыщ яубыдырт. Апхуэдэ гуэшыккэр нэхь зэхэллауэ шытыр Вагъуэбэрт.

Иджырей ди бзэм кыхэнауэ куэдрэ дроххэллэ: «Вагъуэбэр шыым кыхэккыащ», «Вагъуэбэр гыавэм хэллэащ», «Вагъуэбэр жыг шхэккэм хыкхэащ», «Вагъуэбэр шыым хыкхэжащ».

Вагъуэбэр шыым кыхэккылауэ щалыгэрт гыатхэм и дежш, махуэмрэ жэшымрэ зэхуэдэ шыкхуэм. Иджырей ди бжыккэмккэ ар зыхуэээр мартым и 21-22-ращ. Абы и деж ильэсыщлэр кынауэ ялыгэрт, «гыэрэ шырэ» зэхэккыащ жыхуалэри аращ. Ильэсыщлэр кызырнхыам шхэккэ унагуэ къэс мафлэщхыэтыхь яшлэ, тхэ ельэгуу, щалэгъуалэр хуэромэ джэгуу шытащ.

Вагъуэбэр шыым кышыкхэккэ палыгэм щидзауэ махуэ тлощлэр шыым гыатхэлэ мазэккэ еджэрт. Абы кыккэлгыккыуэм (апрелым) шхэккэ гыатхэку мазэ жалэрт, майр гыатхэккэ мазэрт.

Ешхыркыабзэщ гыэмамуэ мазищри – гыэмамуэ мазэ, гыэмамуэку мазэ, гыэмамуэккэ мазэ, бжыкхэ мазищри – бжыкхэпэ, бжыкхэку, бжыкхэккэ мазэхэр, шымамуэ мазищри – шымамуэлэ, шымамуэку, шымамуэккэ мазэхэр нэхэпэ къащтагъэнккэ хуэнуш. Мы мазэщлэхэр Нэгумэ Шорэ и тхыгъэми кыщхэхь.

Гыатхэку мазэм адыгэхэм мэлыжыкхэ мазэккэ еджэу шытащ. Абы и шыкхэттэ иужыккэ жалэу щадзари – «Апрелыр мэлыжыкхыщ», «Мэлыжыкхэ мазэу зызэрехуэккэ». Мэлыжыкхэ мазэккэ еджэу щэзыдзар мэлыкхуэхэрауэ жыплэ хуэнуш, сыт шхэккэ жыплэмэ абыхэм иджыри апрель мазэм мэл лыхуэгъуэ мазэккэ еджэрт. Ди нэхыжыкхэм а мазэм шхэккэ «Хаккыуэ утыныщыгъуэ» жалэу шытащ.

Мы псори шыкхэт тохуэ мазэхэр зыгъэбелджылы нэщтэ гуэрым теухуауэ флэшыгъэщлэ ирату зэрыщытар.

Гыэмамуэ мазищри, зэрыжытлэщи, цлэ зэтемыкхуэхэр ялэщ. Июлым (гыэмамуэку мазэм) шхэккэ шывыгъуэ мазэ жалэрт, иныккыуэхэм и дежи балзэуэгъуэ мазэ. Мы тлэри зэхэллар лэщ зехуэнырат. Мэжыумэшыым нэхь

пышсахэм иномым (гъэмахуэпэ мазэ) шхьэкIэ мэкъуауэгъуэ мазэ жалэрт. Ауэ мэкъур нэхъ хъуауэ ялыгътэу, шчымахуэм ягъэтIылынур шчылаушшыр гъэмахуэ мазэм и етуанэ Iыкъэрт. Мэкъур хъуарэ мыхъуарэ къашIэн пхьэкIэ жыгейм и пиIашэр къыпачырти ягъэгурт. Ар гъуэжыкIэ дахэу, шхъуантIагъэ шIагъуэ хэмыльгъуэ гъумэ, мэкъур хъуауэ, шчымахуэм бгъэхъзыр хъуну ялыгъэрт.

ГъэмахуэкIэ мазэм (августым) шхьэкIэ адыгэхэм жалэрт: «шышхьэлэу». Вагъуэбэр гъавэм къышыхэпIэгъуэ ялыгътэр гъэмахуэпэ мазэрат (июным и 22-м). Абы и деж махуэр нэхъ кIыхъу, жэщым и кIэщIыгъуэу шытш. Вагъуэбэр гъавэм хэпIарэ хэмыпIарэ нэхъыжхэм къашIэфырт, икIи мыпхуэдэу жалэрт: «... а махуэм и шэджагъуэм жъауэр хъэм хурикъуркъым», а жэщым адыгэхэр «шэмыгъапIэ» жэщкIэ йоджэ.

НэгъуэщIу жыпIэмэ, Вагъуэбэр гъавэм къышыхэпIэ махуэм и шэджагъуэм ныбжыр нэхъ кIэщI мэхъу, абы и жэщым шэ зэралар пIэну, шху хъуну хунэсыркъым.

Вагъуэбэр гъавэм къышыхэпIэм нэгъуэщI нэщэнэхэри елхат. Псалгъэм папшIэ, а лъэхънэм уафэгъуагъуэ уэш нэхъыбэрэ къошх, шчыблэ нэхъыбэрэ мауэ. Вагъуэбэр гъавэм къыхэпIамэ, гъавэм, нартыхум зреч, шчынэм и ламы къэуат къышIохъэ, мае мэхъу, къэб къуэпсым зедз. Абы шхьэкIэ къуажэхъхэри шыIэщ «Вагъуэбэ ежьэ тхъэмпэ бгъуэжэ», «ТхъэмIэ бгъуэжэ ежьэмэ, къуэ хъуреижэ къегъуэт».

Бжыкхьэпэ мазэр иджьрей сентябрым и 22-м кIыхъуэу шытащ. Бжыкхьэпэ мазэм гъавэ IухыжыгъуэкIэ еджэрт, Iэщ зезыхуэхэр гъуэтыгъуэ мазэкIэ йоджэ. Мыхэр Нэгумэ Шорэ и тхылтым къыхошыж. Абы нэмыщкIи, бжыкхьэпэ мазэр къыхамэ, жыгхэм я кIыныр шагъэт, пхъэ кумылэр мэж, пхъэ хъунур шагъэхъзыр земанщ. БжыкхьэкIу мазэм (октябрым) шхьэкIи Iуэхугъуэ мазэ жалэрт, абы жэп уэгъуэкIи еджэрт. БжыкхьэкIэ мазэми (ноябрым) цIэ зетемыхуэхэр иIаш: мэкъушэжыгъуэ мазэ, тIы утIыпшыгъуэ, шакIуэгъуэ мазэ.

Шчымахуэ мазишым шчымахуэпэ, шчымахуэкIу, шчымахуэкIэ мазэкIэ еджэрт. Шчымахуэпэ мазэм (декабрым) дыгъэгъазэкIэ еджэрт. А мазэм Дыгъэм зигъазурэ махуэр нэхъ кIэщI, жэщыр нэхъ кIыхъ мэхъу. Дыгъэгъазэм и деж Вагъуэбэр шчыым хыкхъжауэ, шчыр дзыкъэу, Дыгъэр и унэ кIуэжауэ ялыгъэрт.

ШчымахуэкIу мазэм (январым) шхьэкIэ «шылэ» жалэу урохъэлIэ. Мы фIэщыгъэцIэри Вагъуэбэм ирапхыу шытащ. Вагъуэбэр шчыым хыкхъжа иужькIэ (декабрым и 22-м) махуэ 25-рэкIэ йокIуэкI. Январым и 17-м еух шылэр, икIи арауэ къышIэкIыныщ шчымахуэкIу мазэм шылэкIэ шIеджэр.

ШчымахуэкIэ мазэм (февралым) адыгэхэр мазэхъуанэкIэ еджэу шытащ, е мазае, мазэ Iей, мазэ ябгэ жалэрт.

ИшхьэкIэ къэтхъа псори шчыхъэт тохъуэ мазэхэм я нэщэнэ нэхъышхьэхэмкIэ цIэ ирату зерышытар, икIи ахэм адыгэхэм я гъашIэм мыхъэнэшхуэ шалар.

Вагъуэбэ – Созвездие Дельфина.

Вагъуэ – «звезда» + бэ «много».

Бэ – «много», «множество».

Адыгейбзэми къэбэрдейбзэми Іуэрыуатэм ущрохьэлэ бэ – м и пэккэ бэрэ «много раз», «долго» къагъэсэбзгу.

Трубецкой мыр ирегъапшэ осетиньбзэм хэт беурх «много», «долго», «очень».

Адыгбзэхэм Дюмезиль рэ –м аффиксальнэ мыхьэнэ шрет.

Бэ + рэ жытгу псалъэр дгуэшмэ, бэ –р осетиньбзэм кыхэклауэ жылэ хьунуш, грузиньбзэм хэт *beurgi* «много» псалъэм и гъусэу, осетин формэ *бэрх* –м элемент *-рх* наречнэ суффикс *-эр* -м хуоклуз адыгбзэхэм.

Абы кыхэкккэ, едгъэпшэнц куэдрэ «много раз», «долго» - *куэд* «много» къэбэрдей-адыгейбзэм *тэккырэ* «немного», «недолго» - *тэккы* «мало», «немножко» кыккыу.

Дюмезиль бэ –м хуегъадэ абхъазьбзэм хэт бы-р, иккы мыпхуэдэ псалъэ шапхъэу къехь:

Айхьабы «старший»;

Айццбы «младший»;

Абазбзэм хэт ба-м;

Ахьба (<айхьба), (айццба)

Абхъазьбзэм хэт бы-мрэ *а-нацухьыб*-м «большой палец ноги» хэт б-мрэ зэхэбгэккэ хьунуккым, иккы убыхьбзэм хэт *бы*-м «толстый», адыгбзэхэм хэт *м-мы* - «утолщенная часть чего-либо»: *гъум/гъумы, лъэб, лъэбынц/лъэбынц*; абазбзэм хэт ба-р:

мачукхьаба, шьачукхьаба. М-/мы-р б-/бэ-р «много» зэрызэпхар шьыуэ жытэ хьунуккым.

Балькээр Бориси чамалинкэ суффикс куэд бжыгъэ къэзыгъэлабгъуэ бе-р ирех ди адыгэ псалъэм.

Еплланэ лэжыгъэр къызэрапшцэтэж унццэхэр:

1. Алыдж Іуэрыуатэм Вагъуэбэм ехьэллауэ кыхьэшыж хьыбарыр.
2. Зэманыр гъэбелджылынымккэ Вагъуэбэм мыхьэнэуэ илэр.
3. Вагъуэбэм ехьэллэ нэщэнэхэр.
4. Вагъуэбэ псалъэм и этимологгер.

Литературэр

1. Адыгэ Хэку / Вагъуэхэмрэ адыгэхэмрэ. № 1. – Налшык, 1992.
2. Кун Н.А. Легенды и мифы Древней Греции. – Минск, 1989 – С. 73.
3. Дагаев М.М. Наблюдение звездного неба. – М., 1975. – С. 23.
4. Шагиров А.К. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков. – М., 1977 – С. 224.
5. Балкаров Б.Х. Адыго-нахские языковые встречи / Материалы первой сессии по сравнительно-историческому изучению иберийско-кавказских языков. – Махачкала, 1969. – С.168.
6. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. – М.-Л., 1973. Т. 1. – С. 262.

Етхуанэ лэжыгыгэ

Вагъуэгүшэ

Вагъуэгүшэр нэхэ шыагъу вагъуэхэм яшынш. Урысхэм мы вагъуэр ирапхыу шытащ мэкыуауэм. Икнi а вагъуэр мэкыу еуэ шыхум ирагъэшхыт, «Косари»-кiэ еджэрт. Украинэм мыр мэкыумэш iэшлагъэм епхауэ кыалытэрт икнi «Борона» цэр иратат.

Чукчэхэм мышэ хужьым ирагъэшхыт, тунгусхэм – бжэным. Пасэрей алыджхэм я Iуэрыуатэм кызырыхэшыжымкiэ, Вагъуэгүшэр кызытеклар пшы гуашэ Кассиопеяш, абы и дахагъэр и шхъэм зэрыфiэлым кыхэкiыу абы тэзыр тральхъаш, икнi вагъуэу уафэгум кызыцинаш.

Вагъуэгүшэ-Кассиопея.

Вагъуэ «звезда» + гүшэ «колыбель», «люлька».

Гүшэ/куышэ «колыбель», «люлька»

Шагырым зэрижиэмкiэ, гүы-/күы «арба» + шгэ «качаться» морфемэхуэ зэхэтш. Къэбэрдеибзэм ебгыапцэмэ, хъаринэ ешiэн – «качаться на качелях». Урысыбзэм «зыбка», «колыбель» -«зыбатъ», «качать».

Шыхульагъуэ

Шыхульагъуэр дыжыныпс икIута фiэкi умыщiэну уафэм хэтш. Алыджхэм шэм ирагъэшхыу шытащ, икнi «молоко» - кiэ еджэрт. Хъэрыпхэм «Река», китай, вьетнамхэм – «Звездная река» жалэу шытащ. Урысхэм деж «Улица» фiэшыгъэцiэр шилэу шытащ, сыт шхъэкiэ жыпiэмэ унэхэм пхырыкi гъузгум ешхытн.

Шыхульагъуэ/шыфлягъуэ – Млечный путь. Шы «лошадь» + ху «белый» + лъа «нога» + гъуэ «нора». Шагырым кызырилытэмкiэ, шы «лошадь» адыгеибзэм и хакучин говорым чы-уэ ушрохъэлэ, адыгэбзэм и беслъэней диалектым чы. Абхъаз – адыгэ шы-/а-чы-чы-м я къэхукiэр зыш.

Абхъаз-адыгэ псалъэр ирагъэшхэ грузиныбзэм хэт асн, асi (междометнeщ).

Сван. сач

Авар. чу

Лак. чу

Лезг. шув «жеребец»

Чамал. ича «кобыла»

Марр кызырилытэмкiэ, грузиныбзэм хэт псалъэр абхъазыбзэм кыхэкiаш, икнi абхъаз а-чы-р ирегъапшэ грузин схелi «лошадь».

Хуы-/фы - морфемэр кызыыхэклар хужь/фыжы псалъэр арш. Ху-жы- м хэтц суффикс –жы. Нэхъышхъэр хуы-/фы – рац «светлый» мыхъэнэр илэу, езым и закъуэ къамыгъэсэбэп шхъэкiэ. Махуэ/мафэ, нэху/нэф псалъэхэм хуы-/фы-м и мыхъэнэр кыхош. Абхъаз-абазэбзэм хэт ша-, убыхыбзэм суы «рассветатъ» мыхъэнэр илэу шыдолъагъу а морфемэр.

Льагъуэ/льагъу – «тропа», «след» лъэ «нога» + гъуэ «нора», «берлога» < «сухое место», «сухой». Абы и мыхъэнэ нэхъышхъуэ жыплэ хъунуш **гъуэгу/гъуэгъу** «дорога», морфемэ **гъри**-р пыгъэхуауэ.

Абхъазыбзэ **а-мъуахъуагъа**, абаззбзэ **мчлуашь**, убыхыбзэ **мыгъальэ** «тропа», «тропинка» збгъапшэмэ, япэ **Лыхъэ а-м уа/мчлуа/мыгъэ** «дорога» мыхъэнэр ибзу долъагъу. Зепгъунэгъуш абаззбзэм хэт **шь**-мрэ убыхыбзэм хэт **лъэ**-мрэ. Фогт къызэрилътэмкIэ, суффикс –**лъэ**-р и лъэпкъэгъуш **йыцуальэ** «суша» - **йыцуэ** «земля» къытекIыжауэ хэтц, къэбэрдей-адыгейбзэм **шIыльэ-чIыльэ** «суша» - **шIы/чIы** «земля» + **лъэ/лъ(э)** шыдолъагъу.

Нэхушвагъуэ

Нэхушвагъуэр нэхъ планетэ дахэ дыдэу къальытэрт пасэрей римлянхэм, икIи льагъуныгъэм, дахагъэм и тхъуэ жалэрт.

Нэхушвагъуэ – Венера.

Нэхуш/нэхушь – рассвет

Нэху шын глаголым хуокIуэ, нэху «свет»+ шын «появиться», «показаться» мыхъэнэр ябзу.

Основэ **шы** – р убыхыбзэм хэт **шьы** «быть» и лъэпкъэгъуш.

Мессарош **шы**-р убыхыбзэм хэт **суы** «рассветать» и лъэпкъэгъуэ жэлэ. МыдэкIэ адыгэбзэхэм шыдолъагъу а льабжэм ибгъусэу «свет», «светлый», «белый» мыхъэнэр ябзу:

махуэ/мафэ, нэху/нэф, хужь/фыжъы.

Вагъуэиж

Вагъуэижыр, кометэ зепкърышэшар, шым къышехуэхым деж шыхухэм вагъуэ къехуэхуу къащыхъурт. Сыт хуэдэ лъэпкъми вагъуэиж яльагъумэ зы шыху лIуэу къащыхъурт.

Адыгэхэм къальытэрт шыхуу дунейм тетым я зэрызыххэ вагъуэ уафэгум ису. Нэхъыжхэм зэрыжалэмкIэ, вагъуэм шыхум и насыпыр итц. Абы къыхэкIкIэ вагъуэ ижар сыт шыгъуи ирапкт шыху лIэныгъэм. Зи вагъуэр насып зыхуэхъуа шыхур лIа нэужькIэ «Пульсират лъэмыжым вагъуэижым хуэдэу йож», — жалэрт.

Ноби зэхыдох вагъуэ ижауэ шальагъукIэ нэхъыжхэм жалэу: «Зыгуэр лIа мыгъуэш». Ауан хэлбу литературэм хыхъащ: «Уэ тхъэмышкIэм уи вагъуэр ижащ, абы и вагъуэр ижащ», — жалэу.

Вагъуэиж – Метеор

Вагъуэ «звезда» + и + ж(эн) «бежать», «течь»

Жэн/чъэн «бежать», «течь»

Ж<дж, дж/чъ къызэрытекIар къэпIытэмэ, абхъаз-абаззбзэм хэт **а-цара/цара** «идти», абхъазыбзэм хэт глагол **а-цара** «течь» я мыхъэнэр зэхухэу.

Мессарош къэбэрдей **жэ**-р ирегъапшэ убыхыбзэ жэйэ «быстрый», «скорый».

Ахьшэмвагъуэ

Дыгъэр зэрыкъухъэжу уафэгум япэ дыдэу вагъуэ къытфысхъэхэм ящыщ Ахьшэмвагъуэр. Нэщд мазэм сэбэпышхуэ яхуохъу цыхухэм Ахьшэмвагъуэр. Ахьшэмвагъуэр уафэгум къытфысхъамэ, нэщд мазэм ухэщхъэж хъуну жалэрт.

Ахьшэмвагъуэ – Сириус, Арктурэ, Капеллэ,

Альфэ, Бетэ.

Ахьшэм /ахьшам – «вечер после захода солнца до наступления ночи».

Шагъырым къызэрилытэмкIэ, тюркскэ бзэхэм кыхэкIащ. Едгъапшэмэ, тыркубзэ azşam, къумыкыу ахьшам «вечер, нэгъуей аксам «сумерки», «вечер», «время после захода солнца». Абазэбзэм хэт ахьшам «сумерки», «время после захода солнца», «вечерняя молитва» мыхъэнэр зIэм и лъэпкъэгъуш.

Вагъуэгублащхъэдэс

Вагъуэгублащхъэдэсыр Вагъуээшиблым пэгъунэгъуу щытщ. Iуэрыуатэм къызэрыхъытэмкIэ, Вагъуэгублащхъэдэсыр къызытекIар Зевс и шIасэ хьыджэбз Каллисте и къуэ Аркаси. Мышэ суртым ирагъыхъа и анэр нукъыжыну Аркас хэтат, ауэ мыщэр хэтми къишIа нэужкIэ тхъэ илуаш и гъащIэ псокIэ и анэр ихъумэну, икIи уафэгум мыщэ сурэтым ещху ит Вагъуээшиблым и капэм ещху лъуващ.

Вагъуэгублащхъэдэс – Трубка Арктурэ.

Вагъуэ «звезда» + гу «арба» + бла «часть руки» + шхъэ «голова» + дэс «сидящий».

Гуы «арба», «телега», «повозка».

Яковлевым зэрыжIэмкIэ, япэ дыдэу мы псалъэм мыхъэнэуэ иIар «колесо»-ш. Ауэ мы епIыкIэр тэмэкIым.

Балькърэ Борис и епIыкIэр нэхъ тэмэму къэлIыгътэ хъунуш, сыт шхъэкIэ жыIэмэ абы

Гуы/куы-р

чам. чъокв «араба»

авар. чъоко

даг. уркура ирегъапшэ, икIи мы псалъэхэм зэшхыныгъэ гуэрхэр хьыдолъагъуэ. Мы псалъэр кавказыбзэхэм кыхэкIауэ жыIэ хъунукIым, икIи абы и шыхъэту грекыбзэм хьыдолъагъуэ okknoš «колесница», «повозка» псалъэр. Убыхыбзэм хэт куы «экипаж», «повозка» - р адыгенбзэм кыхэкIащ.

Блэ – «часть руки от плеча до локтя, кисти»

Адыгенбзэм Iабл, къэбэрденбзэм Iэблэ-Iэ «рука» + блэ. Къапштэмэ, абхъаз-абазэбзэм хэт жу и лъэпкъэгъуу жыIэ хъунуш, икIи шапкъэу къэтхыныш:

Ажуууа / жугIа «крыло», «плечо», «рука».

Шагъырым зэрыжIэмкIэ, лжъ макъ зэпэху зэрыхэтэм кыхэкIагъэ л:жум макъ зэпэхуу къэкIуэнкIэри хъунш. Лафон дагыстэныбзэхэм ирегъапшэ:

ахвах. рекъа

анд. рела

гам. Йела «рука»

гид. ракъа

Авар. литературэбзэм ратIа «передняя нога животного».

Цхъэ / шъхъэ «голова», переноснэ мыхъэнэ зыбжани ифэц: «верх», «крыша», «глава», и.

Шагырым зэрыжиэмкIэ, абхъаз-абазэбзэм хэт а-хъы/кхъа-м и лъэпкъэгъущ.

Рогавэ къызэрилътэмкIэ, шъ-хъэ-м хэт шъ –р грамматическэ класс къэзыгъэлъагъуэ пыжыхъыжа компонентц. Мыбы иджыри хэбгъыхъэ хъунуц убыхыбзэм хэт шэ «голова», «глава», «верх» псалъэр. Абхъазыбзэм хэт а-хъы. Чарая ирегъапшэ грузиныбзэм хэт х-хете «вершина», «верх», «племя», сваныбзэ txwin «голова», «вершина».

Балькър Бориси шэпэныбзэм хэт и хы «головной мозг», «темя» ирегъапшэ адыгейбзэм хэт шъхъэ, абазэбзэм хэт кхъа «голова»-м.

Етхуанэ лэжыгъэр къызэрапщытэж уишIэхэр:

1. Вагъуэгъущэм и фIэщыгъэцIэ зэмылIэужыкыгъуэхэр, псалъэм и этимологиер.

2. Шыхульагъуэм и фIэщыгъэцIэ зэмылIэужыкыгъуэхэр, псалъэм и этимологиер.

3. Нэхуцвагъуэр гурышIэ къабзэм и тельхъэщ. А гупсысэм зегъэубгъуи. Псалъэм и этимологиер.

4. Вагъуэижым ехъэлауэ нэцIэнэ щыIэхэр, псалъэм и этимологиер.

5. Ахъшэмвагъуэр къыздагъэсэбэпыр, а псалъэм и этимологиер.

6. Гуэрыуатэм Вагъуэгублашхъэдэсыр къызэрыхэщыжыр. Вагъуэгублашхъэдэс псалъэм и этимологиер.

Литературэр

1. Адыгэ Хэку / Вагъуэхэмрэ адыгэхэмрэ. № 1. – Налшык, 1992.
2. Дагаев М.М. Наблюдение звездного неба. – М., 1975. – С. 73, 172.
3. Шортанов А.Т. Адыгская мифология. – Нальчик, 1982. – С.30.
4. Шагиров А.К. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков. – М., 1977. – С. 280.
5. Левитан Е.П. Твоя Вселенная. – М., 1995. – С. 67.
6. Рогава Г.В. К вопросу о структуре основ и категориях грамматических классов в адыгских (черкесских) языках. – Тбилиси, 1956. – С. 78.
7. Чарая П. Об отношении абхазского языка к яфетическим / Материалы по яфетическому языкознанию, IV. – СПб., 1912. – С. 42.

УЧЕБНОЕ ИЗДАНИЕ

**Таов Хазеша Талиевич
Канкулова Людмила Руслановна**

**НАЗВАНИЯ НЕБЕСНЫХ ТЕЛ
В АДЫГСКИХ ЯЗЫКАХ**

Изд. лиц. Серия ИД 06202 от 01.11. 2001
В печать 06.05.2003 Формат 60x84 ¹/₁₆. Печать трафаретная.
Бумага газетная. 2.79 усл.-п.л. 2.0 уч.-изд.л.
Тираж 200 экз. Заказ № 3794
Кабардино-Балкарский государственный университет.
360004, г. Нальчик, ул. Чернышевского, 173.

Полиграфическое подразделение КБГУ.
360004, г. Нальчик, ул. Чернышевского, 173.